

POVOJNOVÁ OBNOVA INFRAŠTRUKTÚRY NA HORNOM ZEMPLÍNE V ROKOCH 1945–1948

Peter Tkáč

1 Povojnová obnova infraštruktúry na Hornom Zemplíne v rokoch 1945–1948

Cieľom predkladanej štúdie je zmapovať priebeh a komplikácie pri výstavbe obytných budov a infraštruktúry na území Horného Zemplína v rokoch 1945–1948. Keďže si ale uvedomujeme, že na infraštruktúru je možné nahliadať zoširoka a zahrnúť pod tento pojem popri cestných a železničných komunikáciách aj budovanie základov pre priemysel, dovoľme si upresniť, že pod budovaním infraštruktúry pre potreby štúdie rozumieme obnovu cestných a železničných komunikácií, ako aj obnovu zničených a poškodených domov a bytov. Uvedené procesy budeme v záujme čo najvyššej objektívnosti sledovať tak v kontexte lokálnych špecifik, ako aj celoslovenských i celoštátnych súvislostí. V úvode nevynecháme stručné predstavenie sledovanej oblasti, práve so zameraním na jej špecifiká v porovnaní s ostatným územím Slovenska. Taktiež si v stručnosti priblížime priebeh oslobodzovacieho procesu, ktorý obnove infraštruktúry bezprostredne predchádzal a jej nevyhnutnosť súčasne aj zapríčinil. Uvedomujeme si ale, že vzhľadom na rozsah štúdie nie je možné tento proces zmapovať podrobne, pôjde nám teda o náčrt, ktorý má poskytnúť úvod do uvedenej problematiky. To je taktiež, popri skončení dvojročného plánu vtedajšej vlády, dôvod, prečo sme si sledovaný proces vymedzili rokom 1948. Uvedomujeme si, že v danom období bola povojnová obnova len vo svojej úvodnej fáze a završením dvojročného plánu sa, aj s ohľadom na jeho z objektívnych príčin neuspokojivé výsledky, rozhodne neskončila. K výberu lokality Horného Zemplína nás popri vlastnej príslušnosti k tomuto regiónu viedol fakt, že povojnovej obnove po druhej svetovej vojne je v slovenskej historiografii na regionálnej úrovni zatiaľ venovaná len okrajová pozornosť.

2 Región Horného Zemplína pred a počas oslobodzovacích bojov

Horný Zemplín z geografického hľadiska tvoria okresy Snina, Humenné, Stropkov, Medzilaborce, Vranov nad Topľou a zasahuje doň ešte obec Strážske v okrese Michalovce. Dovoľíme si však zdôrazniť, že tento región je z viacerých hľadísk značne špecifický. Táto oblasť už v časoch Rakúsko-uhorskej monarchie predstavovala z hospodárskeho hľadiska perifériu štátneho záujmu. Hospodárske postavenie obyvateľstva navyše ešte zhoršila prvá svetová vojna a s ňou spojené rekvirácie poľnohospodárskych zvierat a produktov. Tento región bol navyše, na rozdiel od ostatného slovenského územia už v prvej svetovej vojne priamo zasiahnutý bojovými operáciami.¹ Výraznejšiu zmenu k lepšiemu v tomto smere oblasti nepriniesla ani medzivojnová Československá republika. Aj v tomto období šlo, aj na pomery všeobecne za zvyškom krajiny hospodársky zaostávajúceho východného Slovenska, o priemyselne málo rozvinutú oblasť² s prevažne poľnohospodárskym zameraním. Aj v oblasti poľnohospodárstva však obzvlášť okresy Medzilaborce, Stropkov a Snina trpeli nesebestačnosťou z dôvodu slabej úrodnosti a pomerne malej rozlohy poľnohospodárskej pôdy.³ Nesebestačnosť miestneho roľníckeho obyvateľstva ovplyvnila tiež rozdrobenosť poľnohospodárskej pôdy. Tento fenomén je síce možné sledovať na celoslovenskom území, práve v tejto oblasti je však v porovnaní s ostatným územím zastúpený ešte výraznejšie, ako na ostatnom území východného Slovenska.⁴

Popri tom daný región vo výraznej miere zničili vojnové udalosti a s nimi súvisiace vojnové škody. K tým dochádzalo predovšetkým v dôsledku vojenských stretov medzi ustupujúcim vojskom Wehrmachtu a postupujúcou červenou armádou. Napriek tomu, že východné Slovensko ako celok nebolo

¹ ŠVORC, Peter: Svidnícky Zemedelský spolok a rusínsky senátor Jurko Lažo. Človek a spoločnosť, 22, 2019, s. 106–107. In: <http://www.clovekaspolocnost.sk/UserFiles/article/files/155257264708-svorc.pdf> [cit. 17. 04. 2019].

² O tom svedčí i skutočnosť, že ešte v roku 1944 sa v okrese Humenné nachádzalo osem podnikov, vo Vranove nad Topľou päť, v Medzilaborciach a Stropkove štyri a v Snine jeden podnik. To je štatistický podpriemer aj na pomery na východnom Slovensku. Porov. Národný archív Praha (ďalej NA Praha), fond Ministerstvo priemyslu 1945–1950, (ďalej MP 1945–1950), kart. 166, Zpráva o činnosti Obchodnej a priemyselnej komory v Košiciach za rok 1946, bez inv. č., s. 7.

³ V snahe o objektivnosť vychádzame z údajov odhadu úrody na rok 1947, kedy sa pomery v poľnohospodárstve na celoštátnej úrovni aspoň čiastočne konsolidovali. Pre celoštátnu štatistiku porov. Štátny archív v Prešove, pracovisko archív Humenné (ďalej ŠA PO HE), fond Okresný národný výbor v Medzilaborciach, prezidiálne spisy 1945–1949 (ďalej ONV ML prez. 1945–1949), kart. 11, Odhad skludzne na rok 1947, bez inv. č., b. s.

⁴ GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav: *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky*. Prešov, 2013, s. 13–17.

priamym povstaleckým územím, výrazný podiel na vojnových škodách malo tiež pôsobenie partizánov. V dôsledku podpory partizánov zo strany civilného obyvateľstva, či následkom priamej aktivity týchto skupín bolo Nemcami vypálených viacero dedín v okrese Humenné⁵, prakticky celý okres Medzilaborce a veľká časť okresov Snina a Stropkov. Vzhľadom na celkové pomery pomerne zanedbateľný vplyv na vojnové škody má pôsobenie Banderovcov v regióne. Aj keď ich aktivity a vplyv na východnom Slovensku vtedajšia propaganda značne zveličovala⁶, faktom je, že jedinú preukázateľnú škodu, ktorú spôsobili, bolo vypálenie obce Slovenské Krivé v okrese Humenné v júli 1946.⁷ Vzáujme objektívnosti je ale potrebné povedať, že vojnové udalosti, aspoň dourčitej miery, zasiahli celé územie Československa. Faktom ale je, že práve na východnom Slovensku spôsobili najvýraznejšie škody, na čo vo svojich prácach upozorňovali už Michal Urban,⁸ Ján Bobák so Štefanom Šutajom⁹ a z novších prác hlavne Ľudovít Hallon.¹⁰ Obzvlášť posledný menovaný sa uvedenej problematike venoval podrobnejšie, pričom poukázal na to, že spomedzi 1 504 zničených a 482 poškodených cestných mostov bolo na východnom Slovensku 550, respektíve 214. Ešte výrazne negatívnejšie vyznieva štatistika ciest. Celkovo bolo na Slovensku zničených 987 a poškodených 2 417 km ciest, pričom na východné Slovensko z tohto počtu pripadlo 616, resp. 1 644 km.¹¹

Podobne negatívne na Slovensku vyznieva taktiež hodnotenie celkového stavu obytných budov po oslobodení. Zachovaná štatistika o povojnových bytových pomeroch konštatuje, že na Slovensku bolo 21 005 úplne zničených domov, 9 168 veľmi ťažko poškodených domov a 63 194¹² ťažko poškodených domov celkovo v 1 965 obciach. Z tohto počtu obcí bolo 30 zničených

⁵ Bez pochybností šlo minimálne o obce Jankovce, Lukačovce, Turcovce, Závada, Chlmec a Porúbka. Pre podrobnosti porov. napr. ŠA PO HE, fond Štátny stavebný úrad Humenné 1944–1960 (ďalej ŠSÚ HE 1944–1960) kart. 2, Ústredný stavebný denník Chlmec, 1947, s. 1.

⁶ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: c. d., s. 70–71.

⁷ ŠA PO HE, fond. ŠSÚ HE 1944–1960, kart. 6, Čiastočný výmer o obnove, inv. č. 16.56 –III–1948, s. 1.

⁸ URBAN, Michal: *Stav priemyslu v hospodárstve východného Slovenska v rokoch 1945–1946*. In: *Nové obzory*, č. 28, s. 53–78.

⁹ BOBÁK, Ján – ŠUTAJ, Štefan: *Obnova vojnou zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945–1948*. In: *Historica Carpatica*, č. 12, s. 33–60.

¹⁰ HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna: *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944–1948: (hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo)*. Bratislava 2011, s. 80–81.

¹¹ Tamtiež, s. 121.

¹² Z tohto počtu pripadalo na východné Slovensko 10 000 úplne zničených a 12 000 ťažko poškodených domov. Porov. NA Praha, fond Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1953 (ďalej MPSP 1945–1953), kart. 204, Kontrolná práva č. 38, Zvolen, bez inv. č., s. 1–2.

na 90–100 %, 135 obcí zničených od 60–90 %, 800 obcí zničených od 10–60 % a 1000 obcí utrpelo škody do 10 %. Štatisticky priemerne potrebovala opraviť byt alebo dom pätina celkového slovenského obyvateľstva.¹³ Nasledujúca tabuľka, vypracovaná na základe údajov v štatistickej ročenke i zachovaných štatistik z regionálneho archívu v Humennom, nám naproti tomu ilustruje stav bytových pomerov v nami skúmanom regióne.

Tabuľka 1: Štatistika zničených a poškodených domov na Hornom Zemplíne po oslobodení

Okres	Počet obcí	Zničené domy	Poškodené domy	Spolu
Humenné	46	307	1488 ¹⁴	1795
Medzilaborce	47	1104	2549	3653
Snina	49	918	2277	3195 ¹⁵
Stropkov	50	1 572	3	1 575
Vranov nad Topľou	49	958	445	1 403
Spolu v regióne	241	4 859	6 762	11 621

Porovnanie údajov o vojnových škodách v tejto oblasti z celoslovenského i regionálneho hľadiska nám jasne potvrdzuje náš vyššie uvedený predpoklad, že hornozemplínsky región bol vojnovými škodami zasiahnutý výraznejšie ako zvyšok Slovenska. Dokumentuje to aj fakt, že okresy Stropkov, Snina, Vranov nad Topľou a Medzilaborce sa v celoslovenských štatistických prehľadoch celkového počtu poškodených a zničených domov nachádzajú

¹³ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA BA), fond Úrad predsedníctva zboru povereníkov 1945–1960 (ďalej ÚPZP 1945–1960), kart. 17, Návrh povereníka techniky pre SP na spoluprácu zainteresovaných povereníctiev a štátnych úradov pre hladký priebeh obnovy v r. 1947, bez inv. č., s. 6.

¹⁴ Údaje o poškodených domoch čerpáme z neúplnej štatistiky vypracovanej na podklade výmerov o stavebnej obnove jednotlivých obcí v okrese. Údaj o zničených domoch vychádza zo štatistickej ročenky Slovenska za rok 1947. Porov. HALLON, L. – SABOL, M. – FALISOVÁ, A.: *c. d.*, s. 81 an.

¹⁵ Údaje pre okres Snina čerpáme zo zachovaného zoznamu poškodených a zničených domov v okrese. Naproti tomu Ľudovít Hallon pre okres Snina, vychádzajúci zo štatistickej príručky Slovenska za rok 1947, uvádza 686 zničených domov a dohromady 2 800 zničených a poškodených domov. Porov. HALLON, L. – SABOL, M. – FALISOVÁ, A.: *c. d.*, s. 80–81 an.

na popredných priečkach¹⁶ a spomedzi všetkých úplne zničených domov sa bezmála štvrtina nachádzala v tejto oblasti. Uvedené fakty zároveň zdôrazňovali naliehavosť čo najskoršieho prevedenia komplexnej stavebnej obnovy. Od tej totiž záviselo následné zabezpečenie adekvátnych zdravotných, sociálnych i zásobovacích pomerov, ktorým sa ale v štúdiu nemienime konkrétnejšie venovať.

Ďalším špecifikom regiónu je jeho etnické zloženie. Aj v súčasnosti a o to viac v minulosti bola táto oblasť obývaná prevažne rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom. Vzhľadom na vyššie popísané enormné vojnové škody nás neprekvapuje množstvo sťažností na nedostatočné tempo povojnovej obnovy, aj keď netreba zabúdať ani na fakt, že tento stav bol spôsobený objektívnymi dôvodmi, ako ešte podrobnejšie ukážeme. Faktom ale je, že tak široké vrstvy obyvateľstva, ako aj rusínska reprezentácia, združená v Ukrajinskej národnej rade Prjaševščiny (ďalej UNRP), si pomalý postup rekonštrukcie vysvetľovala úmyselnou sabotážou zo strany ústredných orgánov, motivovanou ich ukrajinskou národnosťou.¹⁷ Tieto dobové názory síce vzhľadom na okolnosti v plnej miere neobstoja, faktom však je, že nacionalistické vystupovanie UNRP vrcholných predstaviteľov Československa prinajmenšom čiastočne dráždilo.¹⁸

Vzhľadom na vyššie popísané špecifiká v hospodárskej oblasti, miere utrpených vojnových škôd a etnickom zložení i stereotypov či predsudkov, prítomných na strane civilného obyvateľstva a jeho oficiálnej reprezentácie v sledovanej oblasti, je nevyhnutné podrobnejšie si priblížiť priebeh a prípadné komplikácie stavebnej obnovy v regióne. Pri tom ale musíme celkom prirodzene mať na zreteli aj celkové hospodárske pomery zo slovenskej i celoštátnej perspektívy. Tie boli totiž pre jej celkový priebeh a plynulosť, v nami sledovanom časovom období, určujúce.

3 Determinanty ovplyvňujúce proces stavebnej obnovy v rokoch 1945–1948

Faktorov, ktoré vo väčšej či menšej miere ovplyvnili povojnovú hospodársku obnovu, bolo viacero. V stručnosti sa však zameriame na stav československého priemyslu, dopravy a štruktúru pracovných síl. Z nášho pohľadu totiž práve tieto faktory mali na nami sledovaný problém najvýraznejší vplyv.

¹⁶ HALLON, L. – SABOL, M. – FALISOVÁ, A.: *c. d.*, s. 81–82 an.

¹⁷ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: *c. d.*, s. 25–26.

¹⁸ Tamže, s. 87–88.

Priemysel: Vojnovými udalosťami boli postihnuté prakticky všetky odvetvia československého priemyslu a v dôsledku toho ešte v septembri 1945 nedosahovali úroveň výroby z roku 1937. Zaujímavo pri tom pôsobí skutočnosť, že tzv. reparačné škody, spôsobené priamym poškodením infraštruktúry, boli o viac ako polovicu menšie, ako škody reštitučné, ktoré v priemysle vznikli ako priamy následok zmeny jeho celkovej štruktúry, ako aj krádežami či ničením technického vybavenia.¹⁹ Stav už beztak skromného priemyslu na východnom Slovensku vo všeobecnosti, a čiastočne tiež v nami sledovanej oblasti, ovplyvnila okupácia územia v dôsledku Viedenskej arbitráže. Maďarská okupačná moc na jednej strane v dôsledku zaostalosti domáceho priemyslu nebola schopná spravovať niektoré vyspelé československé podniky.²⁰ Na strane druhej dochádzalo ale zo strany okupačných úradov k zámernému zanedbávaniu „nových“ podnikov v snahe nekonkurovať domácejmu priemyslu.²¹ Tým pádom dochádzalo k stagnácii či priamo úpadku priemyselnej výroby. Nami sledovaný problém pritom najvýraznejšie ovplyvnili nedostatky v banskom, hutníckom, sklárskom priemysle a priemysle stavebných hmôt.²² Spomedzi uvedených odvetví sa obzvlášť nedostatočná úroveň ťažby uhlia ukázala ako podstatný problém, nakoľko to sa využívalo ako palivo prakticky pre všetky priemyselné odvetvia. Uvedené nedostatky mali viacero príčin, pričom k najvýznamnejším patrili nasledovné: 1. Nedostatok surovín, vrátane palív a s tým súvisiacej elektrickej energie vo väčšine odvetví; 2. Pomalé odstraňovanie vojnových škôd v priemyselnej infraštruktúre a technickom vybavení podnikov; 3. Pomalý prechod z vojnovej na mierovú priemyselnú výrobu; 4. Nedostatok dopravných prostriedkov na prepravu dostupných surovín; 5. Nedostatok pracovných síl, hlavne kvalifikovaných odborníkov.²³

Na základe uvedených bodov sa teda jasne ukazuje vzájomná prepojenosť jednotlivých ťažkostí, ktorú sme naznačili už v úvode. Výrobná kapacita priemyslu v načrtnutých priemyselných odvetviach dosiahla výkonnosť

¹⁹ Pomer celkových škôd bol 18 ku 38 mld. Kčs. Porov. NA Praha, fond MP 1945–1950, kart. 1102, Výklad ministra průmyslu Bohumila Laušmana v průmyslovém výboru PNS dne 4. prosince 1945 o stave našeho průmyslu a řemesel a činnosti ministerstva, bez inv. č., s. 31–32.

²⁰ HETÉNYI, Martin: *Podmienky života obyvateľstva slovensko-maďarského pohraničia*. In: MÍTÁČ, Ján: *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945*. Bratislava, 2011, s. 14–16.

²¹ NA Praha, fond MP 1945–1950, kart. 1102, Výklad ministra průmyslu Bohumila Laušmana v průmyslovém výboru PNS dne 4. prosince 1945 o stavu našeho průmyslu a řemesel a činnosti ministerstva, bez inv. č., s. 20.

²² Na ilustráciu uvedieme, že ťažba kamenného uhlia dosahovala v septembri 1945 úroveň 55 a hnedého uhlia 75 %. Stav vo výrobe surového železa a ocele dosahoval 31 a 54 % predvojnové výroby. Porov. tamtiež, s. 38–42.

²³ Tamtiež, s. 10–22.

z predvojnového obdobia v priebehu rokov 1946–1947 a do konca roka 1948 ju dokonca výraznejšie prekročila. Faktom ale je, že vzhľadom na vtedajšie hospodárske priority ani toto zlepšenie výrobnnej kapacity nestačilo pokryť vtedajšie potreby.

Nákladná doprava: Zmeny vo vozovom parku československých železníc, ktoré v bezprostrednom povojnovom období vzhľadom k neuspokojivému stavu ciest takmer výlučne zabezpečovali distribúciu surovín potrebných k stavebnej obnove, nastali v dôsledku vojnových udalostí a všeobecného chaosu. Treba však povedať, že značnú časť vozového parku Československo stratilo už v dôsledku Mníchovskej dohody a Viedenskej arbitráže z roku 1938.²⁴ Prehľad o zmenách vo vozovom parku na Slovensku i v Čechách poskytujú nasledujúce tabuľky.

Tabuľka 2: Porovnanie predvojnového a povojnového stavu vozového parku železničnej nákladnej dopravy v Československu²⁵

Zariadenie	Stav v roku 1937			Stav v decembri 1945		
	funkčné	v oprave	spolu	funkčné	v oprave	spolu
Lokomotívy	3 288	674	3 962	3 027 ²⁶	2 512 ²⁷	5 539 ²⁸
Vagóny	94 000	–	94 000	49 000	–	49 000 ²⁹

²⁴ Po Mníchovskej dohode pripadlo z československého vozového parku Nemecku 882 lokomotív, 2 579 osobných vozňov a 28 228 nákladných vagónov. Maďarsko naproti tomu po arbitráži získalo 284 lokomotív, 655 osobných vozňov a 6 396 nákladných vagónov. Porov. NA Praha, fond MP 1945–1950, kart. 1 102, Memorandum pro podvýbor pro Hospodářskou obnovu spustošených území, bez inv. č., s. 18/1–2.

²⁵ NA Praha, fond MP 1945–1950, kart. 1102, Memorandum pro podvýbor pro hospodářskou obnovu spustošených území, bez inv. č., s. 6/1–2.

²⁶ Z počtu funkčných lokomotív patrilo Československu 2 626 strojov.

²⁷ Je nevyhnutné rátať s tým, že časť z týchto strojov nebolo možné opraviť, presné údaje však nemáme k dispozícii.

²⁸ Z tohto celkového počtu ale iba 3 853 lokomotív patrilo Československu, na strane druhej v cudzine sa nachádzalo 361 funkčných československých lokomotív.

²⁹ Z tohto počtu však len 25 446 vagónov patrilo Československu, takže celkový pokles predstavoval 73 %.

Tabuľka 3: Porovnanie početného stavu lokomotív na Slovensku v apríli–októbri 1945³⁰

Lokomotívy	Stav do 6. 4. 1945			Stav v októbri 1945		
	funkčné	v oprave	spolu	funkčné	v oprave	spolu
	665	–	665	11	98	109

Na základe dostupných údajov si však dovoľíme predpokladať, že uvádzaný počet funkčných lokomotív od októbra do konca roka 1945 pozvoľne stúpал. Historik Ľubomír Lipták totiž v roku 1945 uvádza na celom území Slovenska dohromady 22 funkčných lokomotív.³¹

Tabuľka 4: Potreba a reálny stav železničných vagónov na Slovensku koncom roka 1945³²

Typ	Potreba k riadnej prevádzke	Minimálny deficit
Nákladné	20 500	7 002
Osobné	2 025	480 ³³

Uvedené dáta z nášho pohľadu jasne ukazujú, že zásobovací proces, nevyhnutný k efektívnej obnove, sa prakticky od začiatku stretával popri objektívne pochopiteľnej nedostatočnej úrovni komunikácií s veľkými problémami aj v otázke logistiky, mimoriadne dôležitej pre jeho plynulý priebeh. Vtedajší vládni predstavitelia v najoptimistickejších odhadoch ešte v roku 1946 predpokladali nahradenie chýbajúceho vybavenia najskôr do konca roka 1948³⁴, zachované archívne pramene z tohto obdobia však dokazujú, že daný pred-

³⁰ SNA BA, fond UPZP 1945–1960 kart. 2, Poverenie pre dopravu a verejné práce rezort železničný, bez inv. č., s. 2.

³¹ Vzhľadom na ich stúpajúci počet v porovnaní s októbrom 1945 sme presvedčení, že sa údaj viaže ku koncu roka. Porov. LIPTÁK, Ľubomír: Slovensko v 20. storočí. Bratislava, 1968, s. 259.

³² SNA BA, fond UPZP 1945–1960 kart. 2, Poverenie pre dopravu a verejné práce rezort železničný, bez inv. č., s. 3.

³³ Takýto deficit vozňov v nákladnej i osobnej železničnej doprave na Slovensku by vznikol, ak by sa na Slovensko vrátili všetky odcudzené vozne. Aj keď nedisponujeme presnými číslami, máme dôvod domnievať sa, že reálny stav bol oveľa horší.

³⁴ NA Praha, fond MP 1945–1950, kart. 1102, Memorandum pro podvýbor pro hospodářskou obnovu spustošených území, bez inv. č., s. 18/1–2.

poklad sa naplniť nepodarilo. Výrazné nedostatky v nákladnej i osobnej doprave pretrvávali aj po roku 1948.

Pracovné sily: S nedostatkom pracovných síl sa v bezprostrednom povojnovom období muselo vyrovnáť celé československé hospodárstvo. Na tom nič nemenila ani skutočnosť, že prinajmenšom v priemysle ich počet od druhej polovice roka 1945 kontinuálne stúpал.³⁵ Najvýraznejší bol nedostatok kvalifikovaných pracovných síl, s ktorým sa stretávame v celom sledovanom období. Tento fakt súvisel s vyššie spomínanými potrebami priemyselných výrobkov a surovín. Potreba pracovných síl sa logicky odrážala tiež v stavebnej obnove. Podľa pôvodne prijatého plánu sa chýbajúce pracovné sily mali získať preškolením, či zaškoľovaním pôvodne nekvalifikovaných pracovníkov. S konkrétnymi preškolicacími kurzami sa však vo výraznejšej miere začalo až začiatkom roka 1947³⁶ a pokračovali ešte aj v období po roku 1948.³⁷ Na základe zachovaných prameňov sme presvedčení, že tento fenomén výraznejšie ovplyvnil územie Slovenska, a tým viac oblasť najzaostalejšieho východného Slovenska, región Horného Zemplína nevynímajúc. Aj z tohto dôvodu dochádzalo v sledovanom období v rámci Slovenska k vnútroštátnej, centrálne usmerňovanej migrácii kvalifikovaných i nekvalifikovaných pracovných síl do oblastí s ich najvýraznejším nedostatkom. To sa v najvýraznejšej miere týkalo práve nami sledovanej oblasti a tiež podobne vojnou zničenej Oravy.³⁸ V bezprostrednom povojnovom období nedostatok pracovných síl na Slovensku výrazne ovplyvnila taktiež migrácia slovenského obyvateľstva z najzaostalejších slovenských oblastí, hlavne Oravy a východného Slovenska, za prácou do Čiech a zahraničia. Vnútroštátna migrácia do českých krajín bola síce spočiatku sčasti koordinovaná priamo štátnymi úradmi³⁹, v neskoršom období však dosiahla tak významných rozmerov, že celoštátne úrady v Prahe, po dohode s poverením sociálnej starostlivosti, pristúpili od 1. apríla 1947 k jej obmedzeniu.⁴⁰ Už o mesiac neskôr sa ob-

³⁵ Porov. NA Praha fond MP 1945–1950, kart. 166, Štatistika priemyslu na Slovensku, s. 4–9.

³⁶ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 19, Referát poverenia sociálnej starostlivosti o vykonaných prácach dvojročnice v januári 1947, bez inv. č., s. 1–5.

³⁷ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 37, Hodnotiaci správa o výsledkoch dvojročného plánu v treťom štvrtroku 1948 v oblasti stavebníctva, bez inv. č., b. s.

³⁸ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 14, Urýchlenie stavebnej obnovy pred príchodom zimy, inv. č. 16.080/1946-Dr.m, s. 1–3.

³⁹ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 3, Zápisnica zo zasadnutia ZP z 2. 11. 1945, bez inv. č., s. 12–13.

⁴⁰ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 25, Vyrovnanie prac. síl medzi českými krajinami a Slovenskom – ujednanie s Prahou, inv. č. 1625/sekr.Dr.M/J-47, s. 1–2.

medzeniam nevyhlo ani vysťahovalectvo do zahraničia.⁴¹ Ako ale ešte ukážeme, všetky tieto protiopatrenia mali na priebeh rekonštrukcie infraštruktúry na Hornom Zemplíne len nepatrný vplyv a predstaviteľia miestnej samosprávy zápasili s miestami až akútnym nedostatkom pracovných síl aj po roku 1948. Navyše, vplyvom objektívne neefektívneho zásobovania, administratívnych prietahov a celkovo zlej sociálnej situácie, sa postupne zhoršovala tiež pracovná morálka a celoslovensky sa rozmáhal fenomén alkoholizmu.⁴² Tento jav bol najmarkantnejší práve v nami sledovanej oblasti, nakoľko sa v hojnej miere vyskytoval prakticky v každom okrese.⁴³ Je síce pravdou, že zvýšená konzumácia alkoholu bola tak na východnom Slovensku ako aj v celom Československu prítomná počas celej jeho existencie a nevyhla sa ani krátkemu obdobiu existencie Slovenského štátu. Pravdou je i to, že tento jav bol v spoločnosti najmarkantnejší v krízových obdobiach ako bola vojna či všeobecný nedostatok. V dôsledku toho sa zvýšená konzumácia alkoholu objavuje už krátko po vzniku Československa.⁴⁴ Aj opatrenia proti alkoholizmu, spočívajúce v obmedzení otváracích hodín pohostinstiev, či v revízii a následnom odobratí hostinských a výčapníckych živností boli v podstate rovnaké ako v nami sledovanom období.⁴⁵ Napriek tomu sme však, vzhľadom na dikciu dobových prameňov presvedčení, že v nami sledovanom období bol tento problém ešte markantnejší. Novým opatrením povereníctva sociálnej starostlivosti v záujme efektívnejšieho využitia pracovných síl, bola snaha zlepšiť pracovné podmienky zamestnancov budovaním rekreačných a oddy-

⁴¹ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 25, Obmedzenie vysťahovalectva– návrh nariadenia Sboru povereníkov, inv. č. prez/2-655/2–1947, b. s.

⁴² SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 14, Prevádzanie dvojročného plánu– zvýšenie pracovného výkonu a zlepšenie pracovnej morálky, inv. č. 108/sekt/1946, s. 6–9.

⁴³ K problému alkoholizmu v hornozemplínskych okresoch porov. napr. ŠA PO HE, Zápisnica spísaná na zasadnutí Okresného národného výboru v Snine (ďalej ONV SV) konanom dňa 31. 1. 1947, bez inv. č., s. 14–15; ŠA PO HE, Zápisnica č. 24 napísaná dňa 5. 9. 1947 zo zasadnutia rady Okresného národného výboru v Medzilaborciach (ďalej ONV ML), bez inv. č., s. 15; ŠA PO HE, zápisnica napísaná na úrade ONV v HE, na zasadnutí rady ONV v HE dňa 6. 9. 1946, bez inv. č. prez., s. 2–4; Štátny archív v Prešove pracovisko Vranov nad Topľou (ďalej ŠA PO VT), Zápisnica napísaná dňa 8. 3. 1947 na zasadnutí rady ONV vo Vranove nad Topľou (ďalej VT), bez inv. č., s. 3.

⁴⁴ HALLON, Ľudovít: *Premeny pohostinskej živnosti a kultúry konzumácie alkoholu na Slovensku 1918 – 1938*. In: ROGULOVÁ, Jaroslava et al.: *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918–1938*. Bratislava 2009, s. 77.

⁴⁵ Pre podrobnejšiu analýzu porov. SOKOLOVIČ, Peter: *Sonda do snáh štátneho aparátu v boji s nadmernou konzumáciou alkoholu v rokoch 1939–1945*. In: *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava 2010, s. 87–94.

chových zón a zariadení priamo v podnikoch.⁴⁶ Posúdiť jeho konkrétny efekt je však značne problematické.

Celkovo môžeme zhrnúť, že situácia v oblasti priemyslu, pracovných síl i dopravy nebola bezprostredne po prechode frontu uspokojivá, pričom v prípade dopravy nedošlo k odstráneniu následkov vojny ani do konca roka 1948. V rozvrstvení pracovných síl dochádzalo v druhej polovici sledovaného obdobia k nerovnováhe, čo vyústilo k ich prebytku v oblastiach stredného a západného Slovenska a k ich nedostatku na východnom Slovensku. Ani čiastočná stabilizácia československého priemyslu a dodávky zahraničnej pomoci však nestačili efektívne pokryť surovinové požiadavky pre potreby komplexnej obnovy infraštruktúry a bytov. V tomto kontexte je potrebné nahliadať na priebeh stavebnej obnovy na Hornom Zemplíne, ktorý priblížime v nasledujúcej časti štúdie.

4 Priebeh stavebnej obnovy na Hornom Zemplíne v kontexte regionálnych a celoštátnych opatrení

Obnova obytných budov, cestných a železničných komunikácií predstavovala pre čelných predstaviteľov hornozemplínskych okresov jednu z najnaliehavejších priorít a otázky s ňou súvisiace sa rozoberali hneď po ustanovení miestnych ONV na prelome rokov 1944–1945.⁴⁷ Túto skutočnosť podčiarkovala aj nepomerne nepriaznivejšia situácia v porovnaní s ostatným slovenským územím, ktorú sme v stručnosti načrtli už vyššie. Ako ukážeme, nami sledovaná oblasť doplatila na celoslovenské i celoštátne nedostatky. Tie, ako sme už naznačili, vo všeobecnosti spomalili efektívny priebeh stavebnej obnovy a práve v najviac poškodených oblastiach ho mnohokrát i celkovo znemožnili. Zachované správy nám však ukazujú rad všeobecných krokov, ktoré v záujme rýchlej konsolidácie pomerov a efektívneho priebehu stavebnej obnovy podnikli okresní predstavitelia v období bezprostredne po oslobodení. Radi by sme ale už vopred upozornili na fakt, že prijaté opatrenia, často v súlade s celoštátnymi opatreniami, boli úspešné v rôznej, niekedy len minimálnej či žiadnej miere. Najvýznamnejšie z nich môžeme zhrnúť do nasledovných bodov:

⁴⁶ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 14, Prevádzanie dvojročného plánu – zvýšenie pracovného výkonu a zlepšenie pracovnej morálky, inv. č. 108/sekr/1946, s. 6–9.

⁴⁷ Porov. napr. ŠA PO HE, Zápisnica o ustanovovacej schôdzke Okresnej národnej rady v Humennom dňa 10. 12. 1944, bez inv. č. prez., s. 5–6.

1. Poskytovania stavebného a palivového dreva a stavebného materiálu zdarma pre sociálne najslabších a bezprístrešných občanov. Toto opatrenie bolo bezprostredne po oslobodení prijaté vo všetkých okresoch oblasti⁴⁸ s výnimkou okresu Humenné,⁴⁹ po referáte povereníka sociálnej starostlivosti Jozefa Šoltésza na pôde okresu, ktorý navrhol prijatie takéhoto opatrenia plošne na celoslovenskom území, predstavitelia okresu na čele s Lukášom Matejovičom s daným krokom súhlasili.⁵⁰ Zaujímavosťou je, že centrálné úrady na Slovensku tento postup zákonne podložili až v auguste 1945.⁵¹
2. Premiestnenie časti civilného obyvateľstva z neúrodných oblastí regiónu do jeho úrodnejších častí, prípadne do úrodnejších oblastí Slovenska. Takáto iniciatíva vyšla od vedúcich predstaviteľov v okresoch Snina a Medzilaborce. Aj keď bezprostredne po vojne bola reakcia civilného obyvateľstva prevažne odmietavá, záznamy z roku 1946 už ukazujú záujem 278 občanov Sninského okresu o presídlenie.⁵² Táto iniciatíva okresných predstaviteľov korešpondovala so zámermi celoštátnych orgánov. Už krátko po oslobodení totiž vtedajší čelní predstavitelia štátu nastolili možnosť presunúť minimálne 10 % obyvateľstva z východného Slovenska do úrodnejších slovenských oblastí⁵³ či vysídleného česko-nemeckého pohraničia.⁵⁴ Vopred sa rátało so zapojením takto presídlených občanov do poľnohospodárskej a priemyselnej výroby.⁵⁵ Takýto krok mal súčasne pomôcť vyriešiť vyššie spomenutý akútny nedostatok pracovných síl v priemysle, v pohraničí ešte zvýraznený odsunom nemeckej menšiny.

⁴⁸ Porov. napr. ŠA PO HE, Zápisnica č. 2 napísaná na druhej schôdzi ONV v Snine dňa 28. 12. 1944, bez inv. č. prez., s. 1–2; ŠA PO VT, Zápisnica napísaná dňa 14. a 15. 3. 1945 na zasadnutí Výkonného výboru ONV vo Vranove, bez inv. č., s. 1–2.

⁴⁹ ŠA PO HE, Zápisnica z I. zasadnutia ONV HE dňa 14. 12. 1944, spis bez čísla prez., s. 6.

⁵⁰ ŠA PO HE, Zápisnica napísaná dňa 28. 12. 1944 na III. zasadnutí ONV v HE, bez inv. č., s. 7.

⁵¹ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 1, Zasadnutie ZP z 9. 8. 1945, bez inv. č., s. 7–9.

⁵² SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 1, Zpráva PPPR sekcia B v Bratislave o doteraz prevedených prácach v rámci vnútorného presídlenia, bez inv. č., s. 3–4. Súčasťou záznamov je aj 19 žiadostí z okresu Vranov nad Topľou a po jednej žiadosti z okresov Humenné a Medzilaborce. Keďže však ide o neúplné záznamy, sme presvedčení, že takýchto žiadostí bolo obzvlášť v najviac poškodených okresoch Medzilaborce a Stropkov, ktorý sa v záznamoch ani nenachádza, oveľa viac.

⁵³ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 1, Zasadnutie ZP z 22. 8. 1945, bez inv. č., s. 2.

⁵⁴ V uvedenom období však malo ísť iba o prechodné riešenie, presídlení sa mali vrátiť do miest svojho bydliska, hneď po odminovaní polí, lúk, pasienkov a s tým spojeným nadobudnutím ekonomického zabezpečenia. O trvalom presídlení sa začalo hovoriť až po roku 1946. Porov. NA Praha, fond MPSP 1945–1953, kart. 49, Pomoc pro východní Slovensko, bez inv. č., s. 1–2.

⁵⁵ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 1, Zasadnutie ZP zo 6. 6. 1945, bez inv. č., s. 4–5.

3. Vyplácanie preddavkov na vojnovú škodu a jej celkové vyčísľovanie. Na tento účel poskytlí vládne orgány hornozemplínskym okresom bezprostredne po oslobodení prostriedky v celkovej výške od 11–25 mil. Kčs,⁵⁶ pričom v rokoch 1945–1946 dochádzalo k ďalším výrazným finančným prídelom. V tom istom období vyplácanie náhrad vojnej škody záväzne upravilo nariadenie poverenictva techniky.⁵⁷ Ilustratívne pôsobí nariadenie ONV v Humennom z decembra 1945. To upravovalo poskytnutie preddavku v miere nanajvýš polovice z tretiny celkovej utrpenej škody, čo môže súvisieť s nedostatkom potrebných financií v tomto období.⁵⁸
4. Zavádzanie bezplatnej pracovnej povinnosti– v bezprostrednom povojnovom období sa vyskytlo v každom jednom okrese, pričom vychádzalo z celoštátneho nariadenia.⁵⁹ Povinnosť zúčastniť sa takejto práce mal každý občan vo veku 16–60 rokov a jej dĺžka bola pre jednotlivca stanovená na tri dni práce s povozom, prípadne šesť dní pešo.⁶⁰ Interval celkovej doby jej zavedenia sa v roku 1945 v jednotlivých okresoch regiónu pohyboval od jedného do troch mesiacov. Konštatovala sa však jej slabá efektívnosť, čo mohlo súvisieť s neuspokojivou sociálnou situáciou obyvateľstva.
5. Presun dostupných pracovných síl do najviac poškodených oblastí jednotlivých okresov. Cieľom tohto opatrenia mala byť čo najskoršia konsolidácia tamajších pomerov, pričom zahŕňala popri ľudskej aj technickú výpomoc.⁶¹ Takéto presuny sa už v prvých povojnových rokoch plánovali aj na celoštátnej úrovni, pričom za nich zodpovedal Zbor pre otázky práce, založený v septembri 1945. Ten monitoroval a usmerňoval pracovné sily podľa aktuálnych potrieb.⁶²

⁵⁶ Jednotlivé okresy dostali nasledovné sumy v miliónoch Kčs.: Humenné 11, Vranov nad Topľou 21, Snina 25 a Medzilaborce 21. Podpora pre okres Stropkov nám nie je známa, vzhľadom na tamojšie povojnové pomery ale nepredpokladáme, že by v tomto prípade šlo o nižšiu sumu.

⁵⁷ Podľa tejto smernice celková výška preddavku v bežných prípadoch mala pokrývať maximálne 50 % utrpenej škody, súčasne ale nemala presiahnuť sumu 50 000 Kčs. V prípade nemajetných občanov a občanov úplne vypálených obcí sa celková výška poskytnutého preddavku posúvala až na hranicu 100 000 Kčs.

⁵⁸ ŠA PO HE, Zápisnica napísaná na zasadnutí rady ONV v HE konanom dňa 3. 12. 1945, bez inv. č., prez., s. 4.

⁵⁹ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 1, Zápisnica zo zasadnutia ZP z 2. 8. 1945, bez inv. č., s. 2–6.

⁶⁰ ŠA PO HE, Zápisnica napísaná dňa 31. 1. 1945 na VI. zasadnutí ONV v HE, bez inv. č. prez., s. 8–9.

⁶¹ ŠA PO VT, Zápisnica napísaná dňa 14. a 15. 3. 1945 na zasadnutí Výkonného výboru ONV vo Vranove, bez inv. č., s. 1–2.

⁶² SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 3, Zbor pre otázky práce, bez inv. č., s. 1–2.

6. Obnova železničných komunikácií prebiehala v sledovaných okresoch pomerne hladko, v polovici roka 1945 bolo nadviazané železničné spojenie medzi Bratislavou a Košicami⁶³ a najneskôr do konca roka 1946 boli obnovené všetky najpotrebnejšie železničné komunikácie v rámci Československa i medzinárodnej dopravy do Poľska či ZSSR.⁶⁴ Tento stav bol v rozpore s povojnovou úrovňou cestných komunikácií, na ktorej priebeh poukážeme nižšie.

Navzdory očividným snahám o rýchlu konsolidáciu sa však predstavitelia regionálnej správy v sledovanom období borili s množstvom ťažkostí. Tie im sťažovali prijatie ďalších konsolidačných opatrení. Pri ich celkovom posudzovaní je však nevyhnutné mať na zreteli aj celoštátne súvislosti. Už skôr sme totiž uviedli, že práve tie regiónu v nezanedbateľnej miere spôsobili nižšie popísané ťažkosti. K najvýznamnejším regionálnym nedostatkom patrili predovšetkým:

1. Nedostatok potrebných surovín a stavebného materiálu – s výnimkou okresu Vranov nad Topľou sa ťažkosti s dodávkou slúbených surovín explicitne spomínajú v každom hornozemplínskom okrese.⁶⁵ S prihliadnutím na vtedajšiu situáciu sa tieto ťažkosti nepochybne najvýraznejšie dotkli okresov Snina a Medzilaborce. Pri tých sa v rokoch 1945–1946 vyslovene spomína, že im napriek príslubom žiadna pomoc nebola poskytnutá aj niekoľko mesiacov.⁶⁶ Toto konštatovanie je však v rozpore s aktivitami slovenských i celoštátnych orgánov, ktoré najneskôr od polovice roka 1945 prijímali kroky v prospech surovinového zabezpečenia obnovy najviac poškodených okresov, ktoré ešte popíšeme nižšie.⁶⁷ Dané opatrenia boli v podstate nevyhnutnosťou, s výnimkou okresu Vranov nad Topľou totiž snahy regionálnych predstaviteľov zabezpečiť si materiál z vlastných zdrojov narazili na nedostatok k tomu potrebných druhotných surovín, pracovných síl, prípadne nedostatok elektrickej energie. Faktom je, že s elektrifikáciou okresov tohto regiónu sa vo výraznejšej

⁶³ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 1, Zasadnutie ZP z 21. 6. 1945, bez inv. č., s. 2.

⁶⁴ K tomu porov. napr. ŠA PO HE, Zápisnica napísaná dňa 17. 1. 1945 na V. zasadnutí ONV v HE, bez inv. č. prez., s. 2–3.

⁶⁵ Porov. ŠA PO HE, Zápisnica napísaná dňa 10. 11. 1945 na X. zasadnutí ONV v HE, bez inv. č. prez., s. 2.

⁶⁶ Na to sa sťažoval vedúci MNV vo Svetliciach Peter Šteco. Porov. ŠA PO HE, Zápisnica č. 18 napísaná 13. 6. 1945 na ONV v Medzilaborciach, bez inv. č. prez., s. 1.

⁶⁷ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 1, Zasadnutie ZP zo 6. 6. 1945, s. 4–5. Od tohto obdobia prúdili surovinové dodávky na východné Slovensko v rámci možnosti prakticky nepretržite.

miere začalo práve v povojnovom období.⁶⁸ Pri zhodnotení rozporu, na ktorý sme narazili, je potrebné zdôrazniť dve podstatné skutočnosti. Nedodanie všetkých prislúbených kontingentov surovín a stavebného materiálu bolo vo veľkej miere zapríčinené už spomínaným neuspokojivým stavom československého priemyslu a katastrofálnou úrovňou cestných komunikácií v regióne. Druhou podstatnou skutočnosťou bolo, že vtedajšie surovinové požiadavky boli z celoštátneho hľadiska natoľko vysoké, že k ich pokrytiu by nepostačovala ani priemyselná výkonnosť z predvojnového obdobia. Tieto fakty vyplývajú zo spätného hodnotenia reálnosti dvojročného plánu na prelome rokov 1948–1949.

2. Nedostatok finančných prostriedkov – v tomto prípade šlo o celoštátny fenomén. V nami sledovanej oblasti ale súvisel s predchádzajúcim problémom a treba povedať, že aj v celoštátnom meradle sa z objektívnych dôvodov najnegatívnejšie prejavil práve v najviac zničených a hospodársky najzaostalejších okresoch.⁶⁹
3. Nedostatok odborných i neodborných pracovných síl – sledovaný región v danom prípade kopíroval celoslovenskú i celoštátnu situáciu. Tu však spôsobil výraznejšie ťažkosti, vzhľadom na nepomerne vyššie utrpené škody na obytných budovách a infraštruktúre.

Výrazný časový sklz v rekonštrukčných a konsolidačných prácach – súvisel na jednej strane s už spomínanými nedostatkami, na strane druhej k nemu sčasti prispel ťažkopádny a pomalý administratívny aparát. Podané žiadosti totiž postupne prechádzali cez miestne, regionálne až po celoštátne administratívne úrady. To bol síce obvyklý administratívny postup, súčasne sa ním však proces ich konečného vybavenia výrazne predlžil. Súviselo to so všeobecným nedostatkom administratívnych síl na všetkých úrovniach. Obzvlášť sa to prejavilo práve na území východného Slovenska ako celku, kde zapracovaný administratívny aparát chýbal ešte prinajmenšom v druhej polovici roka 1946.⁷⁰ S rovnakým problémom sa stretli aj štátne stavebné úrady (ďalej ŠSÚ). Tie mali síce zo zákona prideľované kvóty zamestnancov pre potreby stavebno-administratívnej agendy⁷¹,

⁶⁸ Avšak do konca roka 1948 bolo elektrifikovaných len niekoľko obcí v každom z jednotlivých okresov v regióne.

⁶⁹ ŠA PO HE, Zápisnica č. 18 napísaná 13. 6. 1945 na ONV v ML, bez inv. č. prez., s. 1.

⁷⁰ ŠA PO HE, fond ONV SV 1945–1960 prez., kart. 7, Rezolúcia okresu Svidníckeho, Medzilaborického, Sninského a Stropkovského, bez inv. č., s. 4.

⁷¹ Pri každom ŠSÚ mal byť pôvodne pridelený jeden, dvaja a v prípade najviac poškodených oblastí, kam patril aj sledovaný región, traja úradníci. Porov. SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 9, Zápisnica zo zasadnutia UPZP z 12. 6. 1946, inv. č. 482/1946 dôv, s. 4–7.

z dôvodu ich celkového nedostatku⁷² však nebolo možné určené kvóty naplniť.⁷³ Pravdou ale je, že k uvedeným nedostatkom v administratíve dochádzalo okrem iných objektívnych dôvodov vo výraznej miere tiež v dôsledku niekedy až úzkostlivej snahy o očistenie verejného života.⁷⁴ To sa uskutočňovalo vo forme previerok štátnej a ľudovo-demokratickej spoľahlivosti. Zabezpečovalo ich ministerstvo vnútra a na Slovensku osobitný VI. odbor Povereníctva vnútra.⁷⁵ V časoch vnútropolitckej krízy v rokoch 1947–1948 sa tieto ešte zintenzívnili a v značnej miere dochádzalo dokonca k opätovným previerkam už preverených osôb. Významnú úlohu v tom zohral Sväz⁷⁶ slovenských partizánov.⁷⁷ Aby sa vybavovanie žiadostí aspoň čiastočne urýchlilo, vydal ÚPZP v priebehu roka nariadenie o prezumpcii priaznivého vybavenia.⁷⁸ Časový sklz sa najmenej prejavil pri procese už spomenutej rekonštrukcie železníc, ostatné oblasti obnovy domov a infraštruktúry však značne ovplyvnil. Propagandisticky písané pramene v okresoch Humenné⁷⁹ a Snina⁸⁰ z rokov 1945–1946, ktoré hodnotia priebeh povojnovej obnovy ako dobrý, je teda potrebné vzhľadom na skoršie i neskoršie datované pramene brať s veľkou rezervou.⁸¹

⁷² V úradoch v tom čase pôsobilo zo 114 úradníkov iba 68 zapracovaných a ostatní boli novoprijatí.

⁷³ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 10, Stavebná obnova – personálne opatrenie, inv. č. 6153/1-I/1-1946, s. 1–2.

⁷⁴ LETZ, Róbert: *Politický režim na Slovensku 1944–1948 (Charakteristika režimu, jeho základné trendy vývoja k februáru 1948)*. In: Podolec, Ondrej: Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava 2008, s. 121–123.

⁷⁵ MEDVECKÝ, Matej: *Zabezpečiť bezpečnosť Slovenska. VI. odbor povereníctva vnútra*. In: SOKOLOVIČ, Peter et al.: *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945–1948*. Trnava 2015, s. 307.

⁷⁶ Zámerne používame dobový pravopis.

⁷⁷ LACKO, Martin: *Najhorlivejší pomocníci komunistov. (Sväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945–1948)*. In: PODOLEC, Ondrej: Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava 2008, s. 525.

⁷⁸ Podľa tohto nariadenia, ak príslušné úrady o žiadosti nerozhodli do troch týždňov, malo sa ďalej postupovať tak, ako keby rozhodli v prospech danej žiadosti. Porov. SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 14, Prevádzanie dvojročného plánu – zvýšenie pracovného výkonu a zlepšenie pracovnej morálky, inv. č. 108/sekt/1946, s. 7.

⁷⁹ ŠA PO HE, Zápisnica napísaná na úrade ONV v HE na zasadnutí rady ONV v HE dňa 16. 5. 1947, bez inv. č., s. 12.

⁸⁰ ŠA PO HE, fond ONV SV 1945–1949 prez, kart. 9, Úradné potvrdenie, inv. č. 1238/1946 prez., s. 1.

⁸¹ Porov napr. ŠA PO HE, Zápisnica napísaná na úrade ONV v HE na zasadnutí rady ONV v HE dňa 13. 2. 1947, bez inv. č. prez., s. 1.

4. Znížená pracovná morálka civilného obyvateľstva – Tento fenomén bol v regióne v rôznej miere prítomný prinajmenšom počas celého nami sledovaného obdobia a bezprostredne po prechode vojnového frontu súvisel hlavne s nedostatkom surovín, materiálu a potravín. Paradoxne ale v prvých dvoch povojnových rokoch napáchala znížená pracovná morálka oveľa menšie škody než v neskoršom období.

Okrem týchto krokov prevádzaných v súčinnosti celoštátnych a regionálnych orgánov podnikli rad opatrení na podporu vojnou zničených oblastí tiež celoslovenské a celoštátne úrady samostatne. Dané opatrenia mali zmierniť vyššie menované ťažkosti, komplikujúce konsolidačný proces v najviac zničených oblastiach Slovenska. Popri dodávkach stavebného materiálu a potravín zabezpečovali vládne orgány tiež dodávky benzínu a nákladných i osobných automobilov, prevažne z prostriedkov medzinárodnej pomoci UNRRA. Tento krok sa do septembra 1945 bezprostredne týkal okresov Stropkov, Vranov nad Topľou a Medzilaborce, pričom k ďalším dodávkam týchto komodít ešte malo prísť.⁸² V tomto období sa však ešte rátať s jednotnou výstavbou poškodených miest a dedín na celom východnom Slovensku podľa regulačných plánov na podklade predvojnového vzhľadu obcí.⁸³ K urýchleniu konsolidácie mali svojpomocne prispievať aj miestni obyvatelia. Okrem pracovnej povinnosti je príkladom takejto svojpomocnej aktivity samostatné odstraňovanie menších sutín a vojnových škôd.⁸⁴ Dôležitým krokom v procese konsolidácie pomerov na celom východnom Slovensku vo všetkých hospodárskych aspektoch bolo založenie medziministerskej Komisie pre pomoc východnému Slovensku v januári 1946. Tá mala v súčinnosti s celoštátnymi orgánmi obstarávať rekonštrukčné práce a komplexné potravinové i sociálne zabezpečenie obyvateľstva. Časový sklz v plánovanej rekonštrukcii a výstavbe však naďalej narastal. Z pohľadu vládnych orgánov niesla za tento stav zodpovednosť práve Komisia pre pomoc východnému Slovensku. Členom komisie sa vyčítalo predovšetkým neplánovité a chaotické prevádzanie rekonštrukčných prác, bez predošlej konzultácie s nadriadenými orgánmi. Je ale potrebné zdôrazniť, že takéto konzultácie neboli ani dobre možné z dôvodu chýbajúceho komunikačného spojenia, o čom svedčia aj oficiálne vládne dokumenty z tohto obdobia. Napriek tomu ale musíme uznať, že rekonštrukcia prebiehala sčasti neplánovito prakticky na celom Slovensku, východné Slovensko

⁸² SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 1, Zasadnutie ZP z 6. 9. 1945, bez inv. č., s. 4–11.

⁸³ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 3, Memorandum spolku architektov na Slovensku o novovýstavbe vojnou zničených dedín na východnom Slovensku, bez inv. č., s. 1–6.

⁸⁴ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 3, Nariadenie ZP zo 17. 11. 1945 o odstránení opevňovacích zariadení a stôp vojny na pôdohospodárskych pozemkoch, bez inv. č., s. 1–2.

nevynímajúc. Menej reálne, vzhľadom na neskorší vývoj pracovnej morálky, pôsobí obvinenie komisie z predražovania stavebných prác a neúmernej nadpláce robotníctvu. Zhoršenie pracovnej morálky obyvateľstva totiž spôsobili práve nedostatočné mzdy a potravinové prídely. V dôsledku obvinení ale došlo v máji 1946 k obmedzeniu právomocí komisie. Tie sa obmedzili nanajvýš na stavebný dozor. Vykonávanie stavebných prác prešlo do kompetencie ŠSÚ, pričom na prevádzkanie stavieb mali v neskoršom období dozeráť aj pomocné orgány poverenia dopravy a verejných prác a poverenia vnútra, ktoré mali práve za týmto účelom v tom období vzniknúť.⁸⁵ Určitú mieru zodpovednosti za časový sklz v celoslovenskej obnove infraštruktúry je však možné pripísať aj uprednostňovaniu rozvoja priemyslu práve na úkor obnovy stavieb a ciest. Na túto skutočnosť, aj keď je vzhľadom na vtedajšiu celoštátne nepostačujúcu výrobnú kapacitu väčšiny priemyselných odvetví pochopiteľná, boli vládne orgány upozorňované už v druhej polovici roka 1945.⁸⁶ Ich reakciou bolo nariadenie, podľa ktorého sa malo urýchlene začať s výstavbou domov aj bez ohľadu na definitívne určenie na to poverených stavebných firiem tak, aby bolo do konca roka 1946 dokončených aspoň 50 % všetkých plánovaných stavieb.⁸⁷ Paradoxne ale práve to v podstate objasňuje neplánovitosť stavenej obnovy, vyčítanú komisií pre pomoc východnému Slovensku. V polovici roka 1946 sa mala rozbehnúť i výstavba cestných komunikácií vo všetkých východoslovenských okresoch, čo okrem iných dokumentov dokladá štatistika plánovaných investícií na rekonštrukciu ciest. O ich konkrétnej výške v regióne do konca roka 1946 vypovedá nasledujúca tabuľka:

⁸⁵ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 10, Komisia pre pomoc východnému Slovensku – obmedzenie jej činnosti, inv. č. 1650/1946-II/4, s. 1–3.

⁸⁶ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 1, Dôvodová správa k nariadeniu o výstavbe miest a obcí na Slovensku, bez inv. č., s. 1–5.

⁸⁷ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 10, Výstavba domov–smernice, inv. č. 10.653/1946–Dr.M, b. s.

Tabuľka 5: Plánované investície v rámci obnovy cestných komunikácií v jednotlivých hornozemplínskych okresoch do konca roka 1946⁸⁸

Okres	Výška investície v Kčs
Humenné	10 70000
Medzilaborce	19 00000
Snina	10 20000
Stropkov	4 060000
Vranov nad Topľou	2 130000

Kvôli uvedeným ťažkostiam sa efekt podniknutých opatrení prejavil v prvých dvoch rokoch po oslobodení v sledovanom regióne i na celom východnom Slovensku len v nepatrnej miere. Vzhľadom na snahu enormne zrýchliť proces dovtedy ani nezačatej výstavby je to celkom pochopiteľné. V uvedenom období navyše všeobecne platilo, že práve v najviac zničených častiach jednotlivých okresov sa rekonštrukčné práce rozbiehali najpomalšie. Výnimkou nebol ani nami sledovaný región. V jeho najviac poškodených oblastiach sa v tomto období s rekonštrukciou ani nezačalo, ako to dokumentuje rezolúcia z okresu Vranov nad Topľou⁸⁹ či obsahovo podobný dokument z okresu Snina.⁹⁰ O pomalom tempe prác v tom čase nepriamo vypovedá aj vyššie uvedená tabuľka. Ak vezmeme do úvahy, že škody na cestných komunikáciách sa v rôznej, prevažne však závažnej miere dotkli každej obce v regióne, sú plánované investície viac-menej symbolického charakteru. Sme ale presvedčení, že za tento stav mohol aj výrazný časový sklz v prevádzaní odhadov vojnových škôd a následnom vyplácaní preddavkov na nich. K tomu sa v prvých dvoch povojnových rokoch v rámci sledovaného regiónu výraznejšie prikróčilo v okrese Snina a v úplne zničených obciach okresu Medzilaborce. Celkovo československé vládne orgány v tomto období hodnotili priebeh vyčíslňovania vojnových škôd na Slovensku v porovnaní s územím Čiech a Moravy ako značne pomalší.⁹¹ V okresoch Stropkov, Humenné a Vranov

⁸⁸ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 10, rozpočet fondu vicinálnych ciest, bez inv. č. b. s.

⁸⁹ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 13, Najviac vojnou zničené obce vranovského okresu – rezolúcia, bez inv. č., s. 1–4.

⁹⁰ ŠA PO HE, fond ONV SV 1945–1960 prez., kart. 10, Súpis o pomeroch a potrebách Sninského okresu, inv. č. 1306/1946 prez., s. 1–10.

⁹¹ NA Praha, fond MP 1945–1950, kart. 1102, Pripomínky k dopisu UNRRA ze dne 25. V. 1946, adresovanému p. Paulovi, bez inv. č., s. 1.

nad Topľou k vyplácaniu preddavkov vo výraznejšej miere dochádzalo až v rokoch 1947–1948⁹² napriek tomu, že osobitne vo Vranovskom okrese k urýchleniu ich vyplácania viackrát vyzývali i úrady miestnej samosprávy.⁹³ Sťažnosti na tento fakt sa s pribúdajúcim časom od oslobodenia zvlášť v okresoch Humenné, Stropkov a Vranov nad Topľou objavovali s čoraz väčšou intenzitou. Ku konečnému vyčísleniu škôd v celej oblasti došlo po viacnásobných sťažnostiach a revíziách až v priebehu rokov 1947–1948. Toto mohlo súvisieť tiež s celoštátnym uskutočňovaním dvojročného plánu v tom období. Faktom je, že aj za týmto problémom stáli objektívne skutočnosti, takmer navlas rovnaké, ako v prípade predchádzajúcich nedostatkov a síce nedostatok odborne spôsobilých pracovných síl k prevádzaniu odhadov, a taktiež už zmieneny nedostatok úradníkov potrebných k evidovaniu žiadostí. Príslušné odborné komisie pre odhad vojnových škôd vznikali v jednotlivých okresoch väčšinou v priebehu druhej polovice roka 1947. V rovnakom čase sa improvizovane riešil tiež nedostatok úradníckych síl. Tieto skutočnosti v podstate odpovedajú popísanému priebehu vyplácania preddavkov. Každopádne však v závere tejto časti môžeme konštatovať, že konsolidačné opatrenia v regióne v prvých dvoch rokoch po oslobodení z objektívnych príčin reálne dosiahli len symbolické výsledky.

5 Obnova infraštruktúry v období dvojročného plánu 1947–1948

Dvojročný budovateľský plán vlády Klementa Gottwalda, ako znel oficiálny dobový názov tohto dokumentu, predstavoval programové prehlásenie tretej československej vlády. Ideologicky vychádzal z vtedy všeobecne rozšírenej idey hospodárskeho plánovania a jeho prvoradým cieľom bolo prispieť ku komplexnému obnoveniu československého hospodárstva. Tomu zodpovedala aj jeho štruktúra a hlavné ciele, ktoré popri obnove infraštruktúry zahŕňali širokú paletu hospodársky dôležitých odvetví. Z mnohých bodov si na ilustráciu dovoľíme uviesť aspoň nasledovné: 1. Obnova obecných ciest a mostov; 2. Vybudovanie budov miestnej samosprávy (ONV, MNV) v obciach; 3. Elektrifikácia väčšiny obcí; 4. Obnova a výstavba poškodených a zničených školských budov; 5. Sceleovanie pôdy, obrobenie pasienkov a lúk;

⁹² Svedčí o tom masívne prerokovávanie žiadostí o preddavok radami miestnych ONV vo vymedzenom období.

⁹³ ŠA PO VT, Zápisnica napísaná na zasadnutí užšieho výboru ONV dňa 1. 9. 1945, bez inv. č., s. 4.

6. Vysádzanie ovocných škôlok a sádov v obciach; 7. Regulácia koryta miestnych riek a potokov; 8. Výstavba vzorných studní a vodovodov.⁹⁴

Jeho schváleniu vládnyimi orgánmi a zaradeniu do jednotných štátom garantovaných a riadených stavebných akcií predchádzalo vypracovanie ideových náčrtov na obecnej, okresnej či krajskej úrovni. Tie po schválení orgánmi príslušnej samosprávy putovali na konečné schválenie k poverenictvu techniky do Bratislavy, pričom konečné slovo mala vláda. S vypracovaním ideových náčrtov začali jednotlivé obce v súlade s vládnyim nariadením v prvej polovici roka 1946. Paradoxom ale bolo, že kým budovaniu ciest a mostov sa venovala značná pozornosť, obnove domov a bytov bola navzdory pôvodným plánom, ktoré na celom Slovensku rátali s výstavbou 10 000 a obnovou 50–60 000 domov,⁹⁵ v sledovanom regióne venovaná nepatrne menšia pozornosť. Daný stav súvisel s vyššie spomenutými nedostatkami. Plán pri výstavbe počítal popri jednotných stavebných akciách riadených výhradne štátom prostredníctvom ŠSÚ tiež s možnosťou výstavby vo vlastnej réžii za finančnej podpory štátu bezúročnou pôžičkou, či vyplácaním preddavkov vojnovkej škody. Vzhľadom na pomery v regióne sa ale táto dvojkoľajnosť stala pre región do určitej miery brzdou obnovy. Všetky doteraz spomenuté opatrenia totiž nedokázali pokryť nevyhnutné finančné a materiálne potreby jednotlivých okresov, tým menej nahradiť chýbajúce pracovné sily. Faktom ale je, že celoštátne orgány sa obzvlášť problém chýbajúceho materiálu a pracovných síl snažili riešiť v čo najkratšom čase prijatím nových osobitných opatrení, prípadne predĺžením, či opätovným obnovením starších nariadení. K najvýznamnejším z nich patrili: 1. Prednostné pridelenie stavebného materiálu do najviac poškodených oblastí⁹⁶; 2. Opätovné zavedenie bezplatnej pracovnej povinnosti; 3. Zriadenie pohyblivých skupín robotníkov vysielaných do oblastí, kde bolo robotníctva nedostatok, prípadne do najviac poškodených oblastí; 4. Opätovné preskupovanie predovšetkým odborných pracovných síl do najviac poškodených oblastí; 5. Zriaďovanie poľných tehelní v najviac poškodených oblastiach, ak na to v daných oblastiach boli vhodné podmienky.⁹⁷

Uvedené opatrenia, aj keď by z nášho pohľadu nepochybne priniesli všeobecné zlepšenie pomerov v najviac poškodených oblastiach, zostali z veľkej

⁹⁴ Vychádzame zo štúdia regionálnych ideových náčrtov dvojročného plánu v hornozemplínskych okresoch.

⁹⁵ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 12, Prehlásenie zboru povereníkov, bez inv. č., s. 11–13.

⁹⁶ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 13, Vyhorelé obce poskytnutie pomoci, inv. č. 14163/1946-DR.M., b. s.

⁹⁷ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 14, Urýchlenie stavebnej obnovy pred príchodom zimy, inv. č. 16.080/1946-Dr.m, s. 1–3.

časti iba na papieri. Snaha o prednostné pridelovanie materiálu na východné Slovensko totiž narazila na stále neuspokojivú úroveň komunikácií i jeho celkový nedostatok, načrtnutý vyššie. V súvislosti s bezplatnou pracovnou povinnosťou v rokoch 1947–1948 sa sťažnosti na jej nízku efektivitu vyskytovali v menšej miere už v bezprostrednom povojnovom období, pričom v rokoch 1947–1948 sa ich intenzita ešte znásobila. Nespokojnosť panovala aj s neúmerným zaťažovaním vojnou zbedačeného a nedostatočne zásobeného obyvateľstva.⁹⁸ Tieto skutočnosti vyústili do jej čiastočného sabotovania zo strany zainteresovaných občanov.

S aktivitou pohyblivých pracovných skupín sa síce v rámci východného Slovenska ako celku stretávame, so žiadnymi priamymi dôkazmi o ich činnosti v analyzovanom regióne sme sa však nestretli. Vzhľadom na fakt, že údaje o pomoci či pracovnej akcii boli v tej dobe v snahe o pozdvihnutie morálky obyvateľstva propagované a neraz aj zámerne zveličované, predpokladáme, že k takejto činnosti v regióne naozaj nedošlo. Naopak, tak v rámci regiónu, ako aj v rámci celého Slovenska a Oravy, sme sa stretli s opätovným preskupovaním pracovných síl. Odborne kvalifikovaní robotníci dochádzali na rekonštrukčné práce dokonca až z Čiech, k čomu ich motivovali špeciálne vládou schválené príplatky za dochádzku do práce, pohonné hmoty či odlúčenie od rodiny.⁹⁹ Táto akcia však v sledovanom regióne, na rozdiel od ostatných oblastí, nepriniesla želaný efekt.

Hlavným dôvodom jej neúspechu bolo výrazné zhoršenie pracovnej morálky, kulminujúce v rozmedzí februára až augusta 1948. V tomto období pracovné výkony oproti pôvodným plánom poklesli o 200–300 %. Ich dôsledkom bolo pozastavenie rekonštrukčných prác prinajmenšom v okrese Medzilaborce.¹⁰⁰ Už vyššie sme poukázali na skutočnosť, že šlo o celoštátny fenomén. V rámci sledovaného regiónu bol tento problém najvypuklejšie prítomný popri Medzilaborciach tiež v okresoch Snina a Stropkov, pričom pracovnú morálku tamajšieho obyvateľstva nezlepšili ani hrozby odobratia

⁹⁸ V druhej polovici roka 1948 sa takto sťažovali obyvatelia okresu Medzilaborce. Porov. napr. ŠA PO HE, Zápisnica č. 15 napísaná dňa 26. 8. 1948 zo zasadnutia DOSK v ML, bez inv. č. prez., s. 3.

⁹⁹ SNA BA, fond ÚPZP 1945–1960, kart. 19, Usnesenie sboru povereníkov o poskytovaní podpôr niektorým do práce včleneným zamestnancom, bez inv. č., s. 1–3.

¹⁰⁰ Porov. napr. ŠA PO HE, fond ONV ML 1945–1949 prez., kart. 16, Výstavba obce Medzilaborce, inv. č. 580/1948-M, s. 1–2; ŠA PO HE, fond ONV ML 1945–1949 prez., kart. 16, Sťažnosť a zastavenie stavieb, inv. č. 685/1948-M, s. 1; ŠA PO HE, fond ONV ML 1945–1949 prez., kart. 16, Objednávka robotníctva–urgencia, inv. č. 61 a/1948 M, s. 1.

potravinových prídelov „zahalčivým pracovníkom“.¹⁰¹ Zachované pramene však ukazujú, že pokles pracovnej morálky súvisel s neuspokojivým potravinovým a surovinovým zásobovaním, ako aj s nadmerným zaťažením civilného obyvateľstva a nedostatočným finančným ohodnotením.¹⁰² Tu je potrebné zdôrazniť i fakt, že popri nepomerne horšej pracovnej morálke sa aj v rokoch 1947–1948 stále stretávame s rovnakými ťažkosťami ako v období bezprostredne po oslobodení. V regióne sme sa nestretli ani s výraznejším zakladaním nových tehelní, práve naopak, nedostatok surovín nedokázal kapacitne zabezpečiť ani už existujúce tehelne a vápenky.

Ako sme ale naznačili vyššie, vypracovanie ideových náčrtov jednotlivými obcami ešte neznamenalo, že sa v tej-ktorej obci pristúpilo k uskutočňovaniu plánu pod priamou kontrolou štátu. Prvotným kritériom potrebným k zaradeniu okresu či regiónu do výstavby v rámci plánu bolo uznanie oblasti za hospodársky zničenú. V tomto smere Horný Zemplín vyhovoval.¹⁰³ S ohľadom na pretrvávajúci celoštátny nedostatok zdrojov sa však aj v zničených oblastiach pristúpilo k jednotnej výstavbe iba v najviac poškodených obciach. Ako ukazuje tabuľka, v mnohých obciach sa, navzdory pôvodnému štátnemu schváleniu, nakoniec k jednotným stavebným akciám pod štátnou kontrolou nepristúpilo.

¹⁰¹ ŠA PO HE, Zápisnica č. 17 napísaná dňa 18. 9. 1948 zo zasadnutia DOSK v ML, bez inv. č. prez., s. 8–9.

¹⁰² ŠA PO HE, fond ONV ML 1945–1949 prez., kart. 16, Prídel robotníkov, inv. č. 540/1948, s. 1.

¹⁰³ Za okresy hospodársky zničené boli totiž s výnimkou okresu Vranov nad Topľou uznané všetky hornozemplínske okresy. Pri Vranove nad Topľou síce preverovacia komisia uznala, že ide o okres výrazne zničený, zároveň však o okres relatívne sebestačný a v otázke rekonštrukcie z vlastných zdrojov v porovnaní s ostatnými oveľa perspektívnejší. Porov. NA Praha, fond MPSP 1945 – 1953, kart. 50, Kraje válkou nejvíce postižené, bez inv. č., b. s.

Tabuľka 6: Počet obcí hornozemplínskeho regiónu zapojených do dvojročného plánu v jednotlivých okresoch

Okres	Plánovaný počet zapojených obcí v roku 1947 ¹⁰⁴	Reálne zapojené obce do decembra 1948	Nové stavby	Opravy
Humenné	11	8	111	38
Medzilaborce	31	6	120	19
Snina	10	13	152	120
Stropkov	23	10	116	66
Vranov nad Topľou	10	12	277	38
Región spolu	85	49	776	281

Z uvedenej tabuľky jasne vyplýva, že počet reálne do plánu zapojených obcí nedosahoval ani počet obcí vojnovými udalosťami v jednotlivých okresoch úplne zničených.¹⁰⁵ Na základe nášho predchádzajúceho výskumu sme presvedčení o tom, že nesúlad medzi pôvodným schválením a skutočným uskutočnením stavebnej obnovy súvisel s vyššie popísanými ťažkosťami a taktiež dodatočnými revíziami. Na strane druhej ale uvedená štatistika neznamená, že by sa stavebná obnova mimo jednotných štátom riadených akcií nerealizovala. Práve naopak, celoštátne orgány mali v uvedenom období snahu z ekonomických dôvodov podnecovať pri stavebnej obnove obytných domov samostatné akcie v súkromných rukách. Nesúlad medzi tu uvedenými údajmi o prevedených opravách a novostavbách a údajmi dostupnými vo fondoch jednotlivých ONV, v ktorých sumárne štatistiky uvádzajú vyššie čísla, naopak ukazujú uskutočňovanie súkromných akcií, prípadne akcií organizovaných s podporou ONV a MNV.¹⁰⁶ Keďže ale štatistický rozdiel nie je výrazný, čo je tiež dôvod, pre ktorý ho tu neuvádzame, odkazuje to z nášho pohľadu na obmedzený rozsah takto prevádzanej obnovy. Navyše, dokumenty regionálnej proveniencie naopak poukazujú na skutočnosť, že práve

¹⁰⁴ Zdroj údajov v slpci čerpáme z: SNA BA, fond ÚPZP 1945–1960, kart. 17, Výstavba miest a obcí na Slovensku pre rok 1947, inv. č. 1.007/1947 Dr. M, s. 1–7.

¹⁰⁵ Takýchto obcí bolo totiž v okresoch Snina a Vranov nad Topľou po 14, v okrese Humenné prinajmenšom 10, v Stropkove 25 a okres Medzilaborce bol zničený v podstate úplne, pričom sa v ňom nachádzalo 49 obcí.

¹⁰⁶ Porov. napr. ŠA PO HE, fond ONV ML 1945–1949 prez., kart. 16, výmery o stavebnej obnove–zložka dokumentov, bez inv. č., b. s.

v najviac poškodených oblastiach sledovaného regiónu v okresoch Snina¹⁰⁷ a Medzilaborce¹⁰⁸ sa so stavebnou obnovou ani v priebehu rokov 1947–1948 ešte poriadne nezačalo. Snahou štátu pritom bolo práve súkromnú formu obnovy maximalizovať v najväčšej možnej miere.

Navzdory uvedenému ale nemožno popierať, že v rokoch 1947–1948 už k obnove infraštruktúry a obytných domov v hornozemplínskom regióne aspoň sčasti dochádzalo, čo dokladajú početné záznamy z fondov ONV pojednávajúce o rozsiahlejších rekonštrukciách ciest, obytných domov či inej infraštruktúry.¹⁰⁹ Pracovné tempo bolo však v regióne v porovnaní s tempom výstavby na západnom, strednom či dokonca v južných oblastiach východného Slovenska neporovnateľne pomalšie. Hlavne z toho dôvodu nedošlo v regióne k uspokojeniu základných potrieb civilného obyvateľstva v zásobovacej, bytovej a sociálnej oblasti, ktoré sme naznačovali či priamo pomenovali už skôr. Výstavbou prakticky nedotknuté zostali popri oblastiach v Sninskom a Medzilaboreckom okrese taktiež časti okresu Stropkov, vybrané obce okresu Humenné¹¹⁰ a časť Vranovského okresu¹¹¹, ktorý inak prinajmenšom z hľadiska hospodárskej sebestačnosti obstál z celého regiónu štatisticky najlepšie. Pomalé rekonštrukčné tempo však nezanedbateľne ovplyvnilo taktiež cestné komunikácie. Ich obnova bola oproti pôvodným plánom výrazne brzdená prakticky na celom východnom Slovensku a markantne sa to odzrkadlilo v hornozemplínskom regióne. Reálny stav cestných komunikácií sa tu totiž aj koncom roka 1948 hodnotil ako katastrofálny. Najvýraznejšie sa to prejavilo

¹⁰⁷ Porov. napr. ŠA PO HE, fond ONV SV 1945–1960 prez., kart. 8, Bytová obnova v okrese Snina v rokoch 1947–1948 v rámci dvojročného plánu i súkromných stavebných akcií–zložka dokumentov, bez inv. č., b. s.

¹⁰⁸ ŠA PO HE, fond ONV ML1945–1949 prez., kart. 8, Interpelácia obcí Krásny Brod, Ňagov, Sukov, Rokytovec, Roškovce, Nižné Čabiny a Vyšné Čabiny, bez inv. č., s. 1–3.

¹⁰⁹ Z mnohých porov. napr. ŠA PO HE, Zápisnica napísaná na úrade ONV v HE na zasadnutí rady ONV v HE dňa 20. 1. 1948, bez inv. č. prez., s. 7–9; ŠA PO VT, Zápisnica zapísaná dňa 13. 10. 1948 na riadnom zasadnutí DOSK vo Vranove, bez inv. č., s. 4–5.

¹¹⁰ Ide o Nemcami vypálené obce Jankovce, Lukačovce, Vítavzovce a Turcovce. Naproti tomu vyhlásené partizánske obce Chlmec a Porúbka, ktoré počas vojny postihol podobný osud, sa v tomto období dočkali aspoň čiastočnej rekonštrukcie. Porov. ŠA PO HE, fond Štátny stavebný úrad Humenné 1944–1960, zložky dokumentov k stavebnej obnove menovaných obcí, bez inv. č., b. s.

¹¹¹ Týkalo sa to hlavne obcí Malá Domaša, Žalobín, Benkovce, Cabov, Matiašovce, Hencovce, Tovarňanská Polianka, Tovarňe, Kladzany, Slovenská Kajňa, Lomnica a Davidov. O ich problémoch nielen v bytovej oblasti sa prvýkrát dozvedáme už koncom roka 1946 a do konca sledovaného obdobia k zásadnejšej zmene nedošlo. Porov. SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 13, Najviac vojnou zničené obce Vranovského okresu–rezolúcia, bez inv. č., s. 1–4.

v okresoch Snina, Stropkov a Medzilaborce.¹¹² Svedčí o tom tiež nasledujúca štatistika.

Tabuľka 7: Počet neprístupných a ťažko prístupných obcí v okresoch hornozemplínskeho regiónu koncom roka 1948¹¹³

Okres	Neprístupné obce	Ťažko prístupné obce
Medzilaborce	–	14
Snina	2	8
Stropkov	5	17

V štatistike naopak absentujú okresy Vranov nad Topľou a Humenné. Z toho je možné dedukovať, že v daných okresoch sa orgánom miestnej samosprávy v súčinnosti s celoštátnymi orgánmi podarilo koncom roka 1948 zabezpečiť aspoň provizórne komunikačné spojenie. Nemôžeme sa ale domnievať, že by úroveň cestných komunikácií bola v týchto okresoch tri roky po oslobodení ideálna. Tento stav nastal v dôsledku už popísaných nedostatkov. Do úvahy je ale nutné vziať i postreh vtedajšieho ministra techniky Emanuela Šlechtu. Ten v referáte z 20. mája 1948 popri už zmienených problémoch poukázal na vyššiu hospodársku vyspelosť na juhu východného Slovenska a súčasne tiež neporovnateľne lepši stav cestných komunikácií. Práve preto z jeho pohľadu dochádzalo pri rekonštrukčných prácach k uprednostňovaniu južných častí východného Slovenska. Pravdivosť tejto domnienky dokladajú aj zachované štatistiky stavebnej obnovy v tejto časti Slovenska.

V závere môžeme na základe načrtnutých argumentov konštatovať, že za neuspokojivým priebehom povojnovej obnovy v rokoch 1945–1948 v regióne Horného Zemplína stáli v prevažnej miere objektívne príčiny, vychádzajúce z dobovej reality a predvojnovej úrovne hospodárskeho vývoja celej oblasti. Tvrdenia o úmyselnej sabotáži regiónu zo strany orgánov vládnej moci síce neobstoja, súčasne sú však s ohľadom na vtedajší stav regiónu pri najmenšom do určitej miery pochopiteľné. Faktom zostáva, že rekonštrukčné práce na vojnou rozvrátenej infraštruktúre a obytných domoch v regióne, boli do konca roka 1948 ešte len vo svojej úvodnej fáze a pokračovali celé

¹¹² Porov. napr. ŠA PO HE, fond ONV ML 1945–1949 prez., kart. 16, Obec Havaj – prepožičanie miestnosti pre dočasné uvedenie detskej opatrovne a uvoľnenie zodpovedného pozemku k výstavbe zamýšľanej detskej opatrovne, inv. č. 2601/1948, s. 1; ŠA PO HE Zápisnica zo zasadnutia pléna ONV napísaná dňa 29. 1. 1948, bez inv. č., s. 5.

¹¹³ SNA BA, fond UPZP 1945–1960, kart. 34, Obnova a výstavba východného Slovenska, inv. č. B-10409/4-II/5-1948, s. 3.

povoynové desaťročie do roku 1955, čím teda preklenuli aj obdobie prvého päťročného plánu 1948–1953. Až v tomto období je možné v sledovanom regióne uvažovať o dosiahnutí predvojnovej životnej úrovne civilného obyvateľstva.

RESUMÉ

POVOJNOVÁ OBNOVA INFRAŠTRUKTÚRY NA HORNOM ZEMPLÍNE V ROKOCH 1945–1948

Povoynová obnova infraštruktúry na Hornom Zemplíne bola z nášho pohľadu v mnohých ohľadoch zložitejšia, ako na ostatnom území oslobodeného Československa. Sledovaný región sa totiž musel vyrovnávať s následkami všeobecnej hospodárskej zaostalosti, prítomnej už v medzivojnovom období. Práve oblasť východného Slovenska a osobitne Horného Zemplína bola miestom tvrdých vojnových stretov Wehrmachtu s červenou armádou. Oslobodzovacie operácie mali však v danej oblasti, v porovnaní s ostatným územím Slovenska, za následok nepomerne výraznejšie vojnové škody. Ich pričinením sa hospodárska zaostalosť tak Horného Zemplína ako aj východného Slovenska ako celku v porovnaní so zvyškom Československa ešte výraznejšie prehĺbila. Plynulosť procesu obnovy infraštruktúry v sledovanom regióne negatívnym spôsobom ovplyvnil tiež ekonomický a hospodársky vývoj v celoštátnom kontexte. Osobitne si dovoľíme spomenúť vojnovým hospodárstvom rozvrátený priemysel či nedostatočné vybavenie železničnej a automobilovej nákladnej a osobnej dopravy. S uvedenými okolnosťami bezprostredne súvisel tiež nedostatok kvalifikovaných i nekvalifikovaných pracovných síl v strategicky dôležitých odvetviach priemyslu, ako banícky priemysel, priemysel stavebných hmôt či priemysel železa a kovov. Netreba zabúdať ani na postupne sa zhoršujúcu pracovnú morálku civilného obyvateľstva, kulminujúcu predovšetkým v období rokov dvojročného plánu 1947–1948. Vzhľadom na popísané skutočnosti nás neprekvapuje, že povojnová obnova infraštruktúry na Hornom Zemplíne bola na konci roka 1948 len vo svojej úvodnej fáze a trvalo celé desaťročie, kým sa hospodársky život v oblasti čiastočne spamätal.

RESUMÉ

POST-WAR RENEWAL OF INFRASTRUCTURE IN HORNÝ ZEMPLÍN 1945–1948

The main focus of the given study is put on the analysis of the post-war process of infrastructure renewal and as the case may be its biggest obstacles in the region of Horný Zemplín. In addition, the study follows the most important regional specifications which are among others the geographical location of the analysed region, its inter-war economic development and last not least the amount of suffered military damage in the last years of the war. The process of the infrastructure renewal, especially its obstacles, nevertheless will be objectively studied from the point of view of important state wise contexts such as post-war thought-out capacity, the capacity of the workforce or the economic situation.

Keywords: WWII, post-war renewal, reconstruction of infrastructure, Horný Zemplín

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Peter Tkáč
Katedra historie
Filozofická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
Slovenská republika
e-mail: petertkac91@gmail.com